

DIYARBAKIR'DAKİ BAZI OSMANLI DÖNEMİ ÇİNİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Araş. Gör. Cemal ÇIĞ¹

ÖZET

Osmanlı döneminde çini üretim merkezlerinden biri olarak bilinen Diyarbakır'da, çini süsleme daha çok camilerde karşımıza çıkmaktadır. Hüsrev Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Ali Paşa Camii, Behram Paşa Camii, Melek Ahmet Paşa Camii ve Akkoyunlu eseri olan Nebi Camii, söz konusu dönem çinileriyle süslenmiş örneklerdir. Osmanlı çinilerinin mezar anıtlarındaki tek örneği ise Sahabeler Türbesi'nde yer almaktadır.

Bu makalede, yapıların genellikle iç mekânında yer alan sıraltı tekniğindeki çiniler renk, motif ve kompozisyon açısından incelenecek ve şehirde yerel üretimin yanında İznik üretimi çinilerin kullanıldığına ilişkin veriler doğrultusunda bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Osmanlı, Çini, Cami, Türbe

Jel Kodu: Z00

AN ASSESMENT ON SOME TILES FROM OTTOMAN PERIOD IN DİYARBAKIR

ABSTRACT

Decorative tiles are encountered mostly in mosques in Diyarbakır, which is known as one of the tile production centres of Ottoman period. Hüsrev Pasha Mosque, Iskender Pasha Mosque, Ali Pasha Mosque, Behram Pasha Mosque, Melek Ahmet Pasha Mosque and the work of Akkoyunlu, Nebi Mosque are the examples decorated with the tiles of period in question. The only Ottoman tile example of funerary monuments is located in the Mausoleum of the Companions (Sahabeler Mausoleum).

In this article, the tiles mostly in the interior side of the buildings, under-glaze technique, will be examined in terms of colour, pattern and composition and an assessment will be made in accordance with the data that shows the tiles produced in İznik also used in the city as well as the locally produced tiles.

Key Words: Diyarbakır, Ottoman, Tile, Mosque, Tomb

Jel Code:Z00

¹ Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Araş. Gör., cemal.cig@batman.edu.tr

*Katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr Can Yümni GÜNDEM'e ve Arş.Gör. Gürbüz TAŞKIRAN'a teşekkür ederim.

Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı döneminde çini üretim merkezlerinden birisi olan Diyarbakır'da (Sözen, 1971:79;Altun vd., 1991:16;Aslanapa, 1994:7;İlhan, 1992:45-113;Özlük, 2008:309;Aslan, 1999:89;Demirsar Arlı-Altun, 2008:10;Öney, 2009:699) çini süsleme daha çok Akkoyunlu ve Osmanlı dönemi yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Akkoyunlu dönemine ait Safa Cami (15. yüzyıl) ve Nebi Cami (15-16. yüzyıl), Mimar Sinan'a atfedilen Osmanlı dönemine ait Hüsrev Paşa Cami (1521-1528), Ali Paşa Cami (1534-1537), İskender Paşa Cami(1551), Behram Paşa Cami (1564-1572) ve Melek Ahmet Paşa Cami (1587-1591) iç mekânında çini kullanılmıştır. Ancak bugünkü halini Silahtar Murtaza Paşa döneminde alan Sahabeler Türbesi (17. yüzyıl), Akkoyunlu yapısı olan Nebi Cami (15-16. yüzyıl) ve Ermeni Katolik Kilisesi Osmanlı çinileriyle süslenmiştir (Sözen, 1971:185;Tuncer, 1996:76-158;Cantay, 2008:467-469;S.Yıldırım, 2008:596;M.Yıldırım, 2009:318-320;Aykal, 2009:339-346;Boran ve Erdal, 2011:267-294;Yıldız, 2011:350). Ayrıca araştırmalara göre Fatih Paşa Cami (1516-1520), Lice Ulu Cami (16. yüzyıl), Nasuh Paşa Cami (1606-1611), Ayni Minare Cami (15. yüzyıl) ile Surp Kiragos Kilisesi'nde (16. yüzyıl) günümüzde bulunmayan Osmanlı çinilerinin yer aldığı belirtilmiştir (Raby, 1978:429-459;Sözen, 1971:79;Aslanapa, 1985:154;S.Yıldırım, 2001:57-60;Ünal, 2010:67;S.Yıldırım, 2008:569).

Ali Paşa Cami, İskender Paşa Cami, Behram Paşa Cami, Melek Ahmet Paşa Cami, Hüsrev Paşa Cami ve Nebi Cami'de, çinilere genel olarak yapıların iç mekânında yer verilmiştir. Dış mekânda çini, mozaik tekniğinde kakma olarak sadece Melek Ahmet Cami minare kaidesinde karşımıza çıkmaktadır. Yapılarda duvar eteklerinde bir şerit halinde ortalama 1.00 m. yüksekliğe kadar uygulanan çini panolarla, iç mekânda görsel bir bütünlük ortaya konulmuştur. Sahabeler Türbesi ise iç mekânda 2.00 m. yüksekliğe kadar çiniyle süslenmiştir.

Çini süsleme Hüsrev Paşa Cami'de harimin batısında, Ali Paşa Cami hariminde, beden duvarlarında belli aralıklarla, İskender Paşa Cami güneydoğu ve güneybatı köşelerinde, Nebi Cami doğu ve güney, Sahabeler Türbesi'nde güney, batı ve doğu duvarında görülmektedir. Behram Paşa Cami ve Melek Ahmet Cami'de ise beden duvarlarını kuşatmıştır.

Daha çok taş mihrap uygulaması görülen Diyarbakır'da, Osmanlı yapıları içerisinde tek çinili mihrap Melek Ahmet Paşa Cami'de görülmektedir (Resim 1) (Tuncer, 1996:158;S.Yıldırım, 2005:76;Baş, 2006:131). Osmanlı mihraplarında çininin yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul Piyale Paşa Cami'si burada olduğu gibi tamamen çiniyle kaplanmıştır. İstanbul Rüstem Paşa, Atik Valide ve Mesih Paşa camileri de mihrabın farklı

kısımlarında çini süslemenin yer verildiği önemli örnekler arasındadır. (Yenişehirlioğlu, 1988:306-310;Yenişehirlioğlu, 1982:29-35;Turan Bakır, 1999: 261-266). Melik Ahmet Cami minare kaidesinin üst bölümündeki geometrik kompozisyonların oluşturduğu kuşakta, mozaik tekniğinde turkuaz çiniler kakma olarak uygulanmıştır. Melik Ahmet Cami, Diyarbakır'daki Osmanlı camileri içerisinde bu yönüyle tek örnektir. Benzer uygulama Akkoyunlu yapısı olan Safa Cami minaresinde görülmektedir (Resim 2) (Cantay, 2008:475;Daşdağ, 2013:277; S.Yıldırım, 2005:72).

Resim 1. *Melik Ahmet Cami, çinili mihrabı*

Resim 2. *Melik Ahmet Cami minare kaidesinde yer alan kakma çiniler*

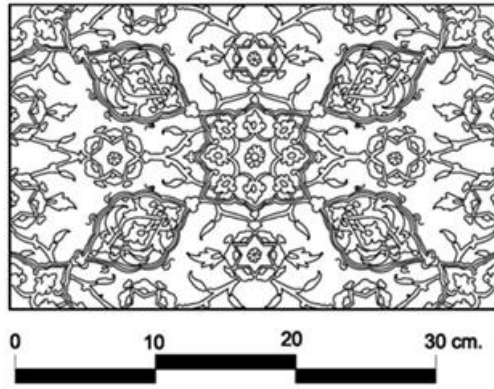
Camini mihrabı ise her biri farklı süslemeye sahip üç bordürle kuşatılmıştır (Resim 3). Mihrap nişindeki karonun merkezinde sekiz köşeli bir yıldız bulunmaktadır. Yıldız motifinin her köşesine denk gelecek şekilde sekiz küçük palmet vardır. Sekiz köşeli yıldızda saplar aracılığıyla çıkan stilize çiçeklerde de, sekiz kollu yıldız kurgusu sezilmektedir. Merkez motife bağlı olan şemselerde ise rumi ve palmet süslemeler görülmektedir (Resim 4; Çizim 1). Mihrabın kavsara kısmı ise dokuz sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Bazı yerlerde mukarnaslar vazodan çıkan karanfil ve laleler ile bezenmiştir (Resim 5). Mihrabın alınlık kısmında, duvar eteklerinde görülen çiniler kullanılmıştır. Mihrap köşelerinde ise altıgen sutunceler tasarlanmıştır (S.Yıldırım, 2005:73-74;S.Yıldırım, 2008:601;Daşdağ, 2013:279)

Resim 3. *Melik Ahmet Cami mihrap bordürü*

Resim 4. *Melik Ahmet Cami mihrap nişindeki çini pano*

Çizim 1

Resim 5. *Melik Ahmet Cami mihrap kavsarasındaki natüralist süslemeler*

Sahabeler Türbesi, Nebi Cami, Hüsrev Paşa Cami, Behram Paşa Cami ve Melik Ahmet Cami duvar eteklerinde, 35x35 cm. ölçülerinde karo panolarla, Ali Paşa Cami, İskender Paşa Cami beden duvarlarında ve Melik Ahmet Cami mahfiline çıkışı sağlayan merdivenlerin olduğu bölümde, 16x14 cm. ölçülerinde, altıgen levhalarla ulama yapılmıştır. Bunun yanı sıra, farklı ölçülerde çinilerde mevcuttur.

Benzer karo kompozisyonlara sahip yapılardan Hüsrev Paşa Cami örneğinde, karo panolardaki kompozisyon, hatayi motifinin farklı biçimlenişleri, rozetler ve hançere şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hatayi motifinin taç yapraklarında her iki yöne doğru uzanan saplar rozetlere bağlanmakta ve rozetler aracılığıyla devam eden saplar her iki hatayi motifinin sap kısmına ulaşmaktadır. Hançer yaprakları ise hatayi motifinin sap kısmına doğru uzanmaktadır (Resim 6; Çizim 2). Beyaz zeminde motifler daha çok turkuaz, mavi ve kırmızı ile renklendirilmiştir. Benzer kompozisyon bölgeye yakın olan Tunceli Sağman Bey Cami'sinde (16. yüzyıl) karşımıza çıkmaktadır (Tükel, 1969:234;Harman, 2013:46).

Resim 6. *Hüsrev Paşa Cami hatayi üslubundaki kare çini*

Çizim 2.

Hüsrev Paşa Cami, Behram Paşa Cami, Melik Ahmet Paşa Cami ve Sahabeler Türbesi'ndeki karolarda, hatayi motifinin tohum kesesi ve tohumlarında kırmızı renge yer verilmiştir. Bu uygulama sıklıkla görülmektedir; ancak Nebi Cami'de genel olarak hatayi motifinin tohum kesesi ve tohumlarının yanı sıra taç yapraklarında, sapın birleştiği noktada ve çanak kısmında kırmızı renk kullanılmıştır. Aynı şekilde Sahabeler Türbesi'nde birkaç örnek vardır. Ayrıca Hüsrev Paşa Cami, Behram Paşa Cami ve Melik Ahmet Cami'de, hatayi motifinin sap noktasından tohumlara uzanan dört yaprak bulunmaktadır. Nebi Cami ve Sahabeler Türbesi'ndeki örneklerde aynı durum iki yaprakla sağlanmıştır (Resim 7-8). Bunun yanında ünik diyebileceğimiz tasarımlar da mevcuttur (Resim 9).

Resim 7. Nebi Cami doğu duvarında yer alan çiniler

Resim 8. Nebi Cami, hatayi motifinden detay

Resim 9. Nebi Cami, hatayi motifi

Sahabeler Türbesi'nde ise bu kompozisyonun yanı sıra farklı kompozisyonlara sahip karo panolar da karşımıza çıkmaktadır. Türbenin güney duvarının alt kısmındaki çinilerde lale, gonca gül, karanfil, rozet çiçeği, afyon ve sümbül motifleri görülmektedir. Yeşil renkli saplar aracılığıyla birbirine bağlanan motiflerde koyu mavi, yeşil ve kırmızı renk kullanılmıştır. Zeminde ise beyaz renk tercih edilmiştir (Resim 10). Benzer kompozisyon özelliklerine sahip karo panolara, Sultan Ahmet Cami (17. yüzyıl) mahfil katında, Rüstem Paşa Cami'de (16. yüzyıl), Bursa Şehzade Mustafa Türbesi'nde (16. yüzyıl) ve Süleymaniye Cami'sinde rastlanmaktadır (Doğanay, 2003:46;Kuban, 2007:442;Cantay, 2008:35).

Resim 10. *Sahabeler Türbesi Naturalist üsluptaki karolar*

Sahabeler Türbesi'nin doğu duvarındaki pencere ile güney duvarındaki kapının arasında, iki farklı bordür ve ortalarında dikdörtgen çiniler bulunmaktadır. Doğu duvarına denk gelen kısımdaki bordür, Hüsrev Paşa Cami bordür kompozisyonuyla aynıdır. Batı yönündeki bordür kompozisyonu ise ayırma bulut motifleri ile oluşturulmuştur. Aynı bordür kompozisyonu Süleymaniye Cami mihrabı ve Adana Ulu Cami (16. yüzyıl) ve türbesinde karşımıza çıkmaktadır (Resim 11) (Demirsar Arlı-Altun, 2008:31-161). Ortadaki dikdörtgen panolarla, dikey ekseninde ulama yapılmıştır. Rumi ve palmet motifleri işlenmiş bir vazodan çıkan simetrik olarak uygulanmış lale, rozet, karanfil, sümbül, aynı sefa ve merkezinde hatayı motifinin olduğu bitkisel süsleme, firuze bir şeritle çevrelenmiştir. Arada kalan bölümler palmet ve rumilerle süslenmiştir. Vazonun iki köşesine yeşil renkli kuşlar işlenmiştir (Resim 12). Aynı kompozisyon batı duvarının sağında görülmektedir. Yine batı duvarında vazo betimli farklı süslemelere sahip çiniler de bulunmaktadır (Resim 13)(S.Yıldırım, 2001:45-47;S.Yıldırım, 2014:28).

Vazo betimli çiniler Rüstem Paşa Cami ve Türbesi (1561-1562), Siyavuş Paşa Türbesi (1582-1584), Eyüp Sultan Türbesi (15. yüzyıl), Atik Valide Cami (1583), Takkeci İbrahim Ağa Cami (1591), Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü (1639) ve İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde (1739) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Brooklyn Müzesi'nde 18. yüzyıla ait vazo betimli ve Victoria Albert Müzesi'nde kupa şeklinde vazonun yer aldığı çini panolar bulunmaktadır (Akar, 1969:270;Akıncı, 2009:126-166).

Resim 11. *Sahabeler Türbesi güney duvarı çini süslemeleri*

Resim 12. *Sahabeler Türbesi güney duvarındaki dikdörtgen çini*

Resim 13. *Sahabeler Türbesi batı duvarı*

Doğu duvarında bir kare pano ve sonradan yerleştirilen bordürün bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Resim 14). Kare panoda iri lale motifi ve buna saplarla bağlı olan laleler ve saplar üzerinde hançer yaprakları görülmektedir. Lale motifinin yüzeyinde; sap kısmından başlayıp, iki yöne doğru uzanan rumiler bulunmaktadır. Lale motifi üzerinde palmet şeklinde çerçeveslendirilmiş bölümün içinde, palmet ve rumi motiflerine yer verilmiştir. Lale yapraklarının yüzeyi bahar çiçekleri ile süslenmiştir. Diğer lale motifi üzerinde ise helezonik biçimde rumilerle sağlanmış girift bir kompozisyon görülmektedir (Resim 15). Duvarın alt kısmında çalınan çinilerden kırık parçalar yer almaktadır (Resim 16)(S.Yıldırım, 2014:29).

Resim 14. *Sahabeler Türbesi doğu duvarındaki natüralist üslupta karo ve bordür çinisi*

Resim 15. *Sahabeler Türbesi natüralist üsluptaki karo çini*

Resim 16. *Doğu duvarı alt bölümünde yer alan kırık parça*

Ayrıca, Sahabeler Türbesi'nde görülen çinilerin kırık parçaları ve bunlardan farklı süslemelere sahip çiniler İskender Paşa Cami ve Hüsrev Paşa Cami'sinde değerlendirilmiştir (Resim 17-20).

Resim 17. *İskender Paşa Cami*

Resim 18. *İskender Paşa Cami*

Resim 19. *İskender Paşa Cami*

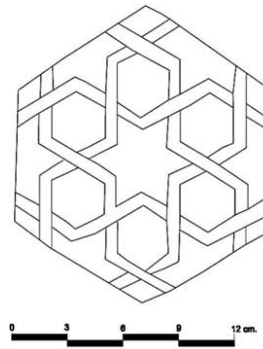

Resim 20. *Hüsrev Paşa Cami*

Ali Paşa Cami’de altıgen çiniler, altı köşeli yıldız çevreleyen altıgenlerden oluşmaktadır (Resim 21; Çizim 3). İskender Paşa Cami’de ise altıgen çini panonun merkezinde altı köşeli bir yıldız bulunmaktadır. Bu yıldız motifinin göbeğine ve köşelerine, altı dilimli birer çiçek motifi yerleştirilmiştir. Göbekten çıkan rumiler, köşelerdeki çiçek motiflerini kuşatmaktadır (Resim 22; Çizim 4). Benzer üslupta çinilere, Edirne Muradiye Cami’de (15. yüzyıl) rastlanmaktadır (Demirsar Arlı-Altun, 2008:91-93). Melik Ahmet Cami’de, merkezde altı kollu yıldızın stilize çiçeklerle vurgulandığı kompozisyona yer verilmiştir (Resim 23; Çizim 5). Diyarbakır’da aynı kompozisyon, Akkoyunlu eseri olan Safa Cami’de görülmüş olup, benzer örnekler erken dönemde sıkça uygulanmıştır (Yetkin, 1986:95-97;Demiriz, 1979:276-506). Altıgen çinilerde beyaz, turkuaz, mavi ve patlıcan moru kullanılmıştır.

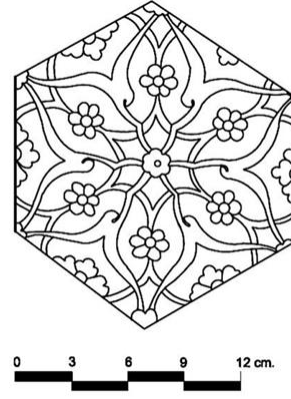
Resim 21. *Ali Paşa Cami’deki geometrik tasarımlı altıgen çiniler*

Çizim 3.

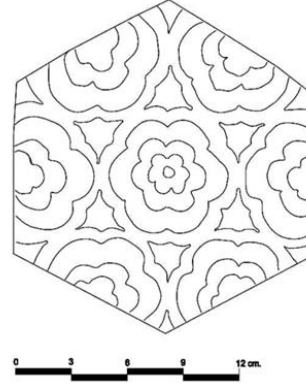
Resim 22. İskender Paşa Cami'deki rumi üslubundaki altıgen çiniler

Çizim 4.

Resim 23. Melik Ahmet Cami mahfiline çıkışı sağlayan bölümdaki altıgen çiniler

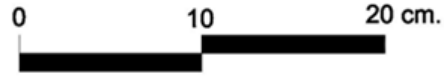
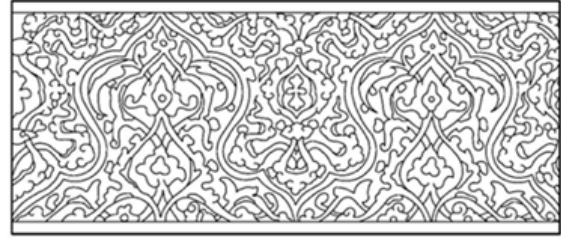

Çizim 5.

Sahabeler Türbesi, Nebi Cami, Behram Paşa Cami ve Melik Ahmet Cami'de karo panoları 35x15 cm. ölçülerinde alttan ve üstten çevreleyen dikdörtgen bordür çinilerinde kompozisyon ters ve düz kemerlerle sağlanmıştır. Düz kemerler içerisine, palmet-rumi kombiniyle sağlanan bitkisel süslemeler işlenmiştir. Aynı eksende yer alan palmet motiflerini, iki yönden rumiler kuşatmaktadır. Rumilerin sapları yer yer bulut şeklindedir. Bu rumiler üzerinde yer alan küçük bir palmet motifleriyle süsleme tamamlanmıştır (Resim 24; Çizim 6). Ters kemerler içerisinde, aynı kompozisyon şeması bulutlarla tekrarlanmıştır. Zeminde turkuaz ve mavi, motiflerde ise beyaz ve kırmızı renk kullanılmıştır.

Resim 24. *Melik Ahmet Cami, bordür çinisi*

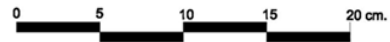
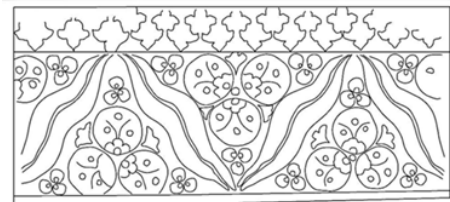
Çizim 6.

Hüsrev Paşa Cami batı duvarı ile Sahabeler Türbesi'nin doğu ve batı duvarında çin bulutları, Ali Paşa Cami, İskender Paşa Cami, Melek Ahmet Paşa Cami mahfil girişi ile Sahabeler Türbesi doğu duvarında, bitkisel tasarımlarla bordür süslenmiştir.

Hüsrev Paşa Cami'de panoları üstten kuşatan bordürlerin üst kısmında bir şerit halinde ters ve düz palmetler vardır. Bordür kompozisyonunda ise ikisi altta biri üstte üç yuvarlak ve bunların arasına gelecek şekilde iki dalgalı çizgiden oluşan çintemani motifi kullanılmıştır. Bu motifler kompozisyon içerisinde altı-üstlü kullanılarak bir kombin sağlanmıştır. Bu üçlü beneklerin oluşturduğu üçgen kurgunun üç yönünde, küçük çintemani motiflere yer verilmiştir. Büyük olan beneklerin içerisinde, üç dilimli çiçekler bulunmaktadır (Resim 25; Çizim 7). Zemin rengi mavi olan bordürlerde, motifler beyaz ve yer yer kırmızı ile renklendirilmiştir.

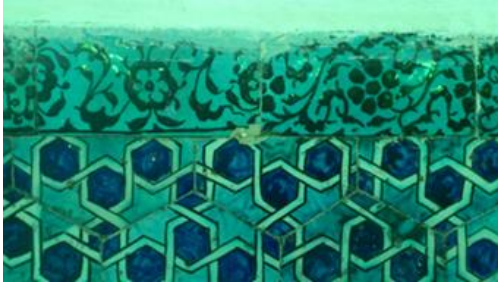
Resim 25. *Hüsrev Paşa Cami çintemani bordür*

Çizim 7.

Ali Paşa Cami bordür çinilerinde, bitkisel motifler kullanılmıştır. Bordürün merkezinde altı yapraklı tek bir çiçekten iki yöne uzanan kıvrım dallarda çok sayıda yaprağa yer verilerek yüzey doldurulmuştur (Resim 26; Çizim 8). Günümüzde yapıda yer almayan,

fakat benzer üslup anlayışına sahip çini bordürlerin, Bıyıklı Mehmet Paşa Cami’de (16. yüzyıl) (Fatih Paşa Cami) olduğu bilinmektedir (Ünal, 2010:68). İskender Paşa Cami’de (1551) kıvrım yapan dallar, bulut ve rozet çiçekleri görülmektedir (Resim 27-28). Motiflerde beyaz ve turkuaz zeminde ise koyu mavi renk kullanılmış olup, aralarında yer yer imitasyon örnekler de bulunmaktadır (Resim 29; Çizim 9). Aynı üslupta bordür çinileri, Melek Ahmet Cami mahfil girişinde yer almaktadır. Bordürlerde çiçeklerin üstünden ve altından kıvrım yapan dallar iki yöne uzanmaktadır. Motifler beyaz ve turkuaz ile renklendirilmiş, zeminde ise mavi renk tercih edilmiştir (Resim 30; Çizim 10).

Resim 26. *Ali Paşa Cami kıvrım dallı bordür çinisi*

0 3 6 9 12 cm.

Çizim. 8

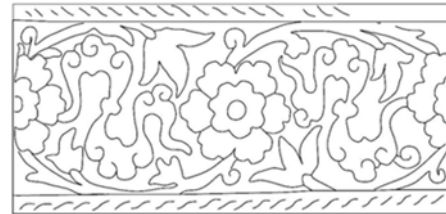
Resim 27. *İskender Paşa Cami bordür çinisi*

Resim 28. *İskender Paşa Cami bordür çinisi*

Resim 29. *İskender Paşa Cami fabrikasyon bordür örneği*

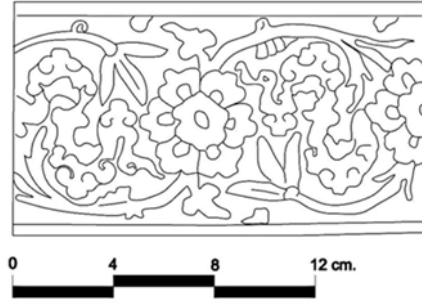

0 4 8 12 cm.

Çizim 9.

Resim 30. Melik Ahmet Cami mahfil girişindeki bordür çinisi

Çizim 10.

Sahabeler Türbesi doğu duvarındaki çini bordürde ise dikey eksende ulama yapılmış; Karanfil, lale ve beş dilimli çiçeklerle kompozisyon oluşturulmuştur. Kompozisyonun ortasından turkuaz renginde yilankavi bir şerit geçmektedir. Bordür geometrik örgü ve turkuaz cetvelle sınırlandırılmıştır (Resim 31). Bordür zemininde beyaz, motiflerde ise turkuaz, kobalt mavisi, yeşil ve kırmızı renk tercih edilmiştir. Bu bordürün benzeri İskender Paşa Cami doğu duvarının güney yönünde bulunmaktadır (Resim 32).

Resim 31. Sahabeler Türbesi natüralist üslupta bordür detayı

Resim 32. İskender Paşa Cami güneydoğu duvarında bulunan bordür çinisi

Diyarbakır'daki Osmanlı dönemi çinilerinde bitkisel tasarımlar ağır basmaktadır. Bitkisel düzenlemelerde hatayi, hançer yaprağı, rozet çiçeği, nar çiçeği, rumi, palmet, karanfil ve lale motifleri (Turan Bakır,1999:190-212;Keskiner,2000;Birol-Derman, 2001:47-100) yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu motifler Sahabeler Türbesi, Nebi Cami, Melek Ahmet Paşa Cami, Behram Paşa Cami ve Hüsrev Paşa Cami çinilerinde görülür. Ayrıca rumi üslubundaki İskender Paşa Cami'de bitkisel, Ali Paşa Cami'de ise geometrik süslemelere yer verilmiştir.

Ele alınan motifler 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar soyut karakterli bitkisel kompozisyonlar şeklinde Osmanlı çinilerinde izlenmektedir. Bu anlamda dönemin özellikleri ile paralellik gösterir. Bu yüzyılın ikinci yarısıyla beraber natüralist unsurlar ön plana çıkmaya başlar. Diyarbakır'daki çinilerde karşımıza çıkan kompozisyonlar 16. yüzyıl İznik çinilerinde de görülmektedir.(Öney, 1976:65-69;Atasoy-Raby, 1989;Altun, 1991:7-48;Carswell, 1998;Turan Bakır, 1999:188-271;Demiriz, 2002:569-570;Baş, 2006:259;Kuban, 2007:442;Demirsar Arlı-Altun, 2008: 23).

Sıralı tekniğindeki çinilerde, motifler turkuaz, kahverengi, domates kırmızısı, yeşil, siyah, patlıcan moru ve mavinin tonları ile renklendirilmiştir. Ancak renklerin tonu iyi oranda tutturulamamıştır. Mavi ve tonlarının diğer renklere nazaran daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Siyah renk ise genel olarak motiflerin konturlarını belirlemek için kullanılmıştır.

SONUÇ

Araştırmalar ışığında, Osmanlı döneminde İznik, Kütahya, Adana gibi merkezlerin yanı sıra Diyarbakır şehrinin de Osmanlı dönemi ve öncesinde çini üretim merkezlerinden birisi olup, bölgenin çini ihtiyacını karşılayan donanımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İznik çinileriyle benzer kompozisyonlar sergileyen Diyarbakır çinileri kalite açısından İznik üretiminin gerisinde kalmıştır.

Osmanlı eserlerinden Hüsrev Paşa Cami (1521-1528), Ali Paşa Cami (1534-1537), İskender Paşa Cami (1551), Behram Paşa Cami(1564-1572), Melik Ahmet Cami (1587-1591) ve Osmanlı çinilerine sahip olan Akkoyunlu yapısı Nebi Cami çinilerinin yerel ustaların işi olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında bazı yapılarda İznik üretimi çinilerin olduğu kabul edilmektedir.

Yapıların inşa tarihi göz önüne alındığında, Nebi Cami ve Hüsrev Paşa Cami'deki çinileri kompozisyon açısından 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemek daha doğru olur. Nebi Cami ve Hüsrev Paşa Cami'den sonra inşa edilen Ali Paşa Cami ve İskender Paşa Cami'deki çiniler, altıgen formda olup, geometrik ve bitkisel motifleri ile erken dönem özelliğine sahiptirler. Nebi Cami ile Hüsrev Paşa Cami çinilerinin Behram Paşa Cami ve Melek Ahmet Paşa Cami'nin inşa edildiği dönemde üretildiği ve daha sonradan Hüsrev Paşa Cami'de ve Akkoyunlu eseri olan Nebi Cami'de değerlendirildiği tahmin edilmektedir.

Sahabeler Türbesi'nde, yapının manevi değerinden dolayı merkezde üretilen çinilerin kullanıldığı varsayılmaktadır (Baş, 2006:260). Ancak bu çinilerin mahalli bir üretim olabileceği de belirtilmektedir (S.Yıldırım, 2014:23). Buradaki bazı çinilerde, diğer yapılardaki örneklere göre kırmızı rengin nispeten kaliteli kullanımı ve iyi bir desen işçiliği söz konusudur. Ancak türbeye sonradan aktarıldığı anlaşılan ve bazı camilerde karşımıza çıkan çiniler için bunları söylemek mümkün değildir.

Bölgenin çini ihtiyacını karşıladığı düşüncesiyle lokal bir usta topluluğuna mal edilen Diyarbakır çinileri, fırınlama konusundaki teknik aksaklıklar ve çoğunlukla büyük ebatları ile İznik çinilerinden farklılık göstermektedir. Buna rağmen farklı ebatlarda İznik çinilerinin olduğu da bilinmektedir. Nitekim bölgeye yakın olan Erzurum Lala Paşa Cami (16. yüzyıl) pencere alınlıklarında yer alan 28x28 cm. ölçülerindeki kare çini panoların analizi sonucunda, İznik çinisi olduğu saptanmıştır. Yine üretim merkezlerinden biri olan Adana'da, İznik çinileri tercih edilmiştir. Bilindiği üzere İznik işi çiniler, Anadolu'da birçok yere ulaşmaktaydı.

Ayrıca yapıların birçoğu için yerinde üretimden söz etmek güçtür. İncelenen çinilerin kompozisyon dengesindeki sıkıntılar, çinilerin sonradan yapılara aktarıldığını akla getirmektedir. Aynı durum 33x33 cm. ölçülerinde, Diyarbakır çinileriyle benzer kompozisyon özellikleri sergileyen 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Tunceli Salih (Sağman) Bey Cami çinileri için de geçerlidir. Osmanlı döneminde önemli bir merkez konumundaki Diyarbakır için söz konusu bir üretimden, birkaç yapıyı dolduracak kadar az sayıda örneğin günümüze ulaşması ve yakın çevresini desteklemiş olması düşündürücüdür.

Akkoyunlu döneminde ve öncesinde çini süslemeye yabancı olmayan Diyarbakır'da, Osmanlı kimlikli bir sanat kolu ve istihdam süreci gerekmektedir. Osmanlı döneminde inşa faaliyetleri artan Diyarbakır'da, çini süslemeye sahip olan eserlerin çoğu imparatorluk merkezinden atanan paşalar tarafından yaptırılmıştır. Yapılarda yer alan veya günümüze ulaşamayan yerel üretim çinilerin, paşalar vasıtasıyla merkezden gönderilmiş İznik üretimi stok çiniler ile kaynaşmış olma ihtimali göz önünde tutulmalıdır.

Osmanlı mimari eserlerine görsel anlamda zenginlik katan çinilerin daha iyi korunması adına gerekli önlemler alınmalıdır. Ayrıca konuyu daha iyi aydınlatılabilmek için çinilerin analizi yapılmalı ve yeni verilerle desteklenmesi için bölgede sistemli kazılar yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

AKAR, Azade(1969), “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:8, Ankara, s.267-274.

AKINCI, Selim Hakan(2009), “Türk Çini Sanatında Çiçekli Vazo Tasvirli Panolar”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Edirne.

ALTUN, Ara(1991), “İznik Çini ve Seramikleri”, **Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri**, İstanbul.

ASLAN, Rıfki(1999), “Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu”, **Diyarbakır: Müze Şehir**, İstanbul, s.80-107.

ASLANAPA, Oktay(1985), **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay(1994), “Diyarbakır’da Artuklu Sarayı”, **III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, s.7-9.

ATASOY, Nurhan-RABY, Julian(1989), **İznik Seramikleri**, Singapur.

AYKAL, Demet(2009), Diyarbakır Camilerinde Süsleme (Çini), **Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır**, Ankara, s.339-346.

BAŞ, Gülsen(2006), **Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme**, Doktora Tezi, Van.

BİROL, İnci-DERMAN, Uğur (2001), **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, İstanbul.

BORAN, Ali-ERDAL, Zekai (2011), “Diyarbakır’daki Osmanlı Dönemi Cami ve Mescidleri”, **Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi**, Diyarbakır, s.257-318.

CANTAY, Gönül(2008), “Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır**, Cilt:2, Ankara, 2008, s.467-469.

CANTAY, Gönül, (2008), “Türk Süsleme Sanatında Meyve”, **Turkish Studies**, Volume:3, s.33-64.

CARSWELL, John(1998), **İznik Pottery**, London.

DAŞDAĞ, Evren (2013), “Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii Çinileri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:45, s.271-280.

DEMİRİZ, Yıldız(1979), **Osmanlı Mimarisinde Süsleme 1 Erken Devir (1300-1453)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- DEMİRİZ, Yıldız(2002),”Osmanlı Çini Sanatı”, **Türkler**, Cilt:12, Ankara, s.563-572.
- DEMİRSAR ARLI-ALTUN (2008), **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul.
- DOĞANAY, Aziz (2003), “XVI. Yüzyıl İznik Duvar Çinilerinde Meyve Tasvirleri”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:24, s.43-63.
- HARMAN, Mürüvet(2013),”Tunceli’de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar”, **Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, s.30-55.
- İLHAN, Mehdi(1992), “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:27, Ankara, s.45-113.
- KESKİNER, Cahide(2000), **Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler-Hatai**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KUBAN, Doğan(2007), **Osmanlı Mimarisi**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- ÖNEY, Gönül(1976), **Türk Çini Sanatı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖNEY, Gönül(2009), “Çini ve Seramik”, **Osmanlı 2**, Ankara, s.698-735.
- ÖZLÜK, Nuran(2008), “Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:23, Konya, s.301-328.
- RABY, Julian(1978), “Diyarbakır: A Rivalto İznik. A Sixteenth Century Tile İndustry in Eastern Anatolia”, **Istanbul Mitteilungen**, Band:27-28, Tübingen, s.429-459.
- SÖZEN, Metin(1971), **Diyarbakır’da Türk Mimarisi**, İstanbul.
- TUNCER, Orhan Cezmi(1995), ” Diyarbakır Anıtları”, **Kültür ve Sanat**, 28 Diyarbakır Özel Sayısı, Ankara, s.12-17.
- TUNCER, Orhan Cezmi(1996), **Diyarbakır Camileri**, Ankara.
- TURAN BAKIR, Sitare(1999), **İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TÜKEL, Aysıl(1969), “Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi”, **Vakıflar Dergisi VIII**, s.229-242.
- ÜNAL, Serap(2010), “Diyarbakır Camilerinde Çini Süslemeler”, **2. Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu 14-16 Ekim 1998**, Kütahya, 2010, s.61-73.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz (1988), “Sinan Yapılarında Çini Kullanımı”, **6. Vakıf Haftası, Ankara**, s.306-310

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz(1982), “16.Yüzyıl Osmanlı Dönemi Yapılarında Görülen Mimari Süsleme Programlarında Mimar Sinan’ın Katkısı Var mıdır?”, **Mimarlık**, Sayı:5-6, s.29-35.

YETKİN, Şerare(1986), **Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Mücahit(2009), “Diyarbakır Camileri ve Mimar Sinan Ekolü”, **Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır**, Ankara, s.318-320.

YILDIRIM, Savaş(2001), Diyarbakır Yapılarında Çini Süsleme, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara.

YILDIRIM, Savaş(2005), “Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Cami Çini Süslemeleri”, **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı:5, Ankara, s.71-80.

YILDIRIM, Savaş(2008),“Diyarbakır’daki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır**, Cilt:2, Ankara, s. 595-606.

YILDIRIM, Savaş(2014), “Diyarbakır Sahabeler Türbesi Çini Süslemeleri”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, s.23-35.

YILDIZ, İrfan(2011), “Diyarbakır Türbeleri”, **Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi**, Diyarbakır, s.319-370.